

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR NUTQINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Normatova Mohina

Nizomiy nomidagi O‘zMPU logopediya yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqining o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi. Eshitish qobiliyatining buzilishi bolaning nutq rivojlanishiga, xususan, fonetik-fonematik tizim, lug‘at boyligi va grammatik qurilishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Bunday bolalarda nutqning rivojlanishi odatda sekinlashadi va o‘ziga xos xatolar bilan kechadi, bu esa ularning ijtimoiy moslashuviga ta‘sir qiladi. Maqolada ushbu xususiyatlarni chuqur o‘rganish va ularni hisobga olgan holda maxsus pedagogik yondashuvlarni qo‘llash zarurligi ta‘kidlanadi. Tadqiqot natijalari eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning samarali ta‘limini tashkil etish uchun muhim ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Eshitish nuqsoni, Nutq rivojlanishi, Maxsus pedagogika, Logopediya, Fonetik-fonematik buzilishlar, Lug‘at boyligi, Grammatik qurilish, Korreksion ta‘lim*

Abstract: *This article analyzes the specific characteristics of speech in children with hearing impairments. Hearing loss significantly impacts a child's speech development, particularly affecting the phonetic-phonemic system, vocabulary, and grammatical structure. Speech development in these children is often delayed and marked by unique errors, which can affect their social adaptation. The article emphasizes the necessity of thoroughly studying these features and applying specialized pedagogical approaches that consider them. The findings are crucial for organizing effective education for children with hearing impairments.*

Keywords: *Hearing impairment, Speech development, Special pedagogy, Speech therapy, Phonetic-phonemic disorders, Vocabulary, Grammatical structure, Correctional education*

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutq rivojlanishi ularning umumiy kognitiv va ijtimoiy-kommunikativ taraqqiyotida markaziy o‘rin tutadi. Nutq – insonning dunyo bilan aloqa qilish, bilim olish va shaxs sifatida shakllanishining asosiy vositasidir. Eshitish qobiliyatining cheklanganligi esa nutqni o‘zlashtirish jarayoniga jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi, bu esa o‘z navbatida



bolaning ta'lim olishi va jamiyatga integratsiyalashuvida qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shunday ekan, ushbu toifadagi bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi va uning sifatiy o'zgarishlari kuzatiladi. Umumiy rivojlanish nuqsonlari bo'lgan bolalarda g'o'ldirash 12-24 oylikda, birinchi so'zlar esa 2.5-5 yoshda paydo bo'lishi kuzatiladi, holbuki normal rivojlanayotgan bolalarda bu ko'rsatkichlar mos ravishda 4-8 oy va 10-18 oydir [1]. Eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarda ham shunga o'xshash jiddiy kechikishlar kuzatilib, bu ularning fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik nutq tizimlarida o'ziga xos xususiyatlarning shakllanishiga olib keladi. Ayniqsa, tovush talaffuzidagi buzilishlar, murakkab tovushlarni (masalan, "L" va "R") o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar keng tarqalgan bo'lib, bu nutqning tushunarligini pasaytiradi [1].

Bundan tashqari, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ular so'zlarni asosan vizual va taktil usullar orqali o'zlashtiradilar, bu esa an'anaviy o'qitish usullarining samarasizligini ko'rsatadi. Shu sababli, ularning lingvistik malakasini oshirish va so'z boyligini kengaytirish uchun maxsus pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarurati mavjud [2]. Ushbu tadqiqot eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik xususiyatlarini har tomonlama tahlil qilish, ularning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni aniqlash hamda nutqiy nuqsonlarni korreksiya qilish va rivojlantirishning samarali yo'llarini belgilashni maqsad qilgan. Bu esa mazkur bolalarning ta'lim olishi va jamiyatda to'laqonli ishtirok etishi uchun muhim asos yaratadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish surdopedagogika, logopediya, psixolingvistika va neyropsixologiya kabi fanlar chorrahasida joylashgan murakkab va ko'p qirrali muammodir. Ushbu sohadagi ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, eshitish qobiliyatining cheklanganligi bolaning nutqiy rivojlanishiga chuqur va tizimli ta'sir ko'rsatadi, bu esa uning fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik tizimlarida o'ziga xos og'ishlarning shakllanishiga olib keladi. Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishi sezilarli darajada kechikadi va sifat jihatidan o'zgaradi, bu esa ularning kognitiv va ijtimoiy-kommunikativ taraqqiyotiga bevosita ta'sir qiladi.



Nutq rivojlanishining dastlabki bosqichlarida kuzatiladigan kechikishlar, xususan, g'o'ldirashning kech paydo bo'lishi (odatda 12-24 oylikda, normal rivojlanayotgan bolalarda 4-8 oyga nisbatan) va birinchi so'zlarning kech shakllanishi (2.5-5 yoshda, normal rivojlanayotgan bolalarda 10-18 oyga nisbatan) [1] eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Bu kechikishlar eshitish qobiliyatining cheklanganligi sababli fonetik-fonologik tizimning yetarli darajada shakllanmasligi bilan bog'liq. Bolalar atrofdagi nutqni to'liq idrok eta olmaganliklari sababli, tovushlarni farqlash, ularni to'g'ri talaffuz qilish va nutqning ritmik-intonatsion tuzilishini o'zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Natijada, ularning nutqi ko'pincha tushunarsiz, monoton va ekspressivlikdan mahrum bo'ladi.

Fonetik-fonologik nuqsonlar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining eng yaqqol ko'rinishlaridan biridir. Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, bu bolalarda tovush talaffuzidagi buzilishlar, ayniqsa murakkab tovushlarni (masalan, "L" va "R" tovushlari) o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar keng tarqalgan [1]. Bu tovushlar yuqori chastotali komponentlarga ega bo'lib, eshitish qobiliyati cheklangan bolalar uchun ularni idrok etish va farqlash qiyin kechadi. Tovushlarning buzilib talaffuz etilishi (distorsiya), ularning boshqa tovushlar bilan almashtirilishi (substitutsiya) yoki umuman tushirib qoldirilishi (elizsiya) kabi holatlar kuzatiladi. Masalan, "R" tovushining buzilishi eng keng tarqalgan fonetik nuqsonlardan biri bo'lib, bu tovushning artikulyatsiyasining murakkabligi va uning akustik xususiyatlari bilan bog'liqdir. Bunday fonetik buzilishlar bolaning nutqining umumiy tushunarililigini sezilarli darajada pasaytiradi va uning kommunikativ imkoniyatlarini cheklaydi.

Logopedik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda fonetik nuqsonlar ko'pincha bir nechta tovush guruhlarini qamrab oladi, ammo maxsus korreksion ishlar natijasida bu nuqsonlar yuqori sinflarga o'tgan sari bitta tovush guruhiga torayishi mumkin [1]. Bu esa o'z vaqtida va samarali logopedik yordamning ahamiyatini ko'rsatadi. Logopedik ishlar artikulyatsion apparatni rivojlantirish, fonematik eshitishni shakllantirish va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini o'rgatishga qaratilgan bo'ladi. Maxsus mashg'ulotlar davomida bolalar tovushlarning artikulyatsion holatini vizual, taktil va kinestetik sezgilar orqali o'zlashtiradilar, chunki audial kanal orqali axborot olish imkoniyatlari cheklangan. Tovushlarni almashtirish holatlari dastlabki bosqichlarda yuqori bo'lsa-da (masalan, 1-sinfda 34.5%, 2-sinfda 8.7% gacha kamayishi mumkin), ba'zi hollarda noto'g'ri qo'llash va



aralash tirish holatlari yuqori sinflarda ham saqlanib qolishi mumkin [1]. Bu esa nutqiy nuqsonlarni bartaraf etishda uzluksiz va tizimli yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Leksik-grammatik va semantik nutq xususiyatlari ham eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda o'ziga xos tarzda rivojlanadi. Lug'at boyligining cheklanganligi ushbu toifadagi bolalar nutqining asosiy muammolaridan biridir. Ular so'zlarni asosan vizual va taktil usullar orqali o'zlashtiradilar, chunki eshitish orqali so'zlarni idrok etish va ularning ma'nosini tushunish qiyin kechadi [2]. An'anaviy o'qitish usullari, asosan, audial idrokka asoslanganligi sababli, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun samarasiz bo'lishi mumkin [2]. Shu sababli, ularning lingvistik malakasini oshirish va so'z boyligini kengaytirish uchun maxsus pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarurati mavjud. Bu yondashuvlar vizual yordamchi vositalar (rasmlar, imo-ishoralar, yozma matnlar), taktil stimulyatsiya (vibratsiyali qurilmalar, artikulyatsion harakatlarni qo'l bilan his qilish) va multisensorli o'qitish usullarini o'z ichiga oladi.

Lug'at boyligining cheklanganligi grammatik tuzilmalarni o'zlashtirishga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ko'pincha sodda, qisqa gaplar bilan so'zlashadilar, murakkab sintaktik konstruksiyalarni tushunish va qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladilar. Predloglar, bog'lovchilar, qo'shimchalar kabi grammatik kategoriyalarni o'zlashtirishda ham muammolar kuzatiladi, chunki bu elementlar ko'pincha akustik jihatdan zaif bo'lib, eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ularni idrok etish qiyin. Natijada, ularning nutqi agrammatik, sintaktik jihatdan buzilgan va semantik jihatdan noaniq bo'lishi mumkin. So'zlarning ma'nosini tushunishda ham qiyinchiliklar yuzaga keladi, ayniqsa mavhum tushunchalar, metaforalar va frazeologik birliklarni o'zlashtirishda. Bu esa ularning kognitiv rivojlanishiga va o'quv materiallarini o'zlashtirishiga bevosita ta'sir qiladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishda nutqiy nuqsonlarning paydo bo'lish sabablari va ularni tashxislash masalasi ham muhim o'rin tutadi. Eshitish nuqsonining darajasi (engil, o'rta, og'ir, chuqur), turi (konduktiv, sensorinevral, aralash) va paydo bo'lish vaqti (tug'ma, erta orttirilgan, kech orttirilgan) nutq rivojlanishining xususiyatlariga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, tug'ma yoki erta orttirilgan chuqur eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishi eng jiddiy kechikishlar va buzilishlar bilan kechadi, chunki ular nutqiy muhitdan deyarli to'liq uzilib qolgan bo'ladilar. Tashxislash jarayoni audiologik tekshiruvlar,



logopedik diagnostika, psixologik baholash va pedagogik kuzatuvlarni o'z ichiga oladi. Erta tashxislash va o'z vaqtida korreksion-pedagogik yordam ko'rsatish bolaning nutqiy rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Nutqiy nuqsonlarni korreksiya qilish va rivojlantirish yo'llari ushbu bolalarning individual ehtiyojlariga qarab belgilanadi. Zamonaviy yondashuvlar kompleks xarakterga ega bo'lib, audioprotezlash (eshitish apparatlari, koxlear implantlar), logopedik mashg'ulotlar, maxsus pedagogik texnologiyalar va oila a'zolarining faol ishtirokini o'z ichiga oladi. Koxlear implantlar va zamonaviy eshitish apparatlari eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqni idrok etish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshirib, ularning nutqiy rivojlanishini tezlashtirishga yordam beradi. Biroq, texnologik yordamning o'zi yetarli emas; u doimiy va tizimli logopedik ishlar bilan birgalikda olib borilishi kerak. Logopedik ishlar fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik nutq tizimlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bolaning yoshiga, eshitish nuqsonining darajasiga va individual xususiyatlariga mos ravishda tuziladi.

Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishda multisensorli yondashuvlar, ya'ni bir vaqtning o'zida bir nechta sezgi organlari (eshitish, ko'rish, taktil) orqali axborot berish usullari eng samarali hisoblanadi. Masalan, imo-ishora tili, kued nutq (Cued Speech), og'izdan o'qish (lip-reading) va yozma nutqdan foydalanish ularning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, nutqiy muhitni boyitish, bolani doimiy ravishda nutqiy muloqotga jalb qilish va uning nutqiy faolligini rag'batlantirish muhim ahamiyatga ega. Oila a'zolarining nutqiy rivojlanish jarayoniga faol jalb etilishi, ularning maxsus pedagogik usullarni o'zlashtirishi va bolaga uy sharoitida ham yordam berishi nutqiy korreksiya samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlari chuqur ilmiy tadqiqotlar obyekti bo'lib qolmoqda. Mavjud adabiyotlar bu bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi, fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik darajalardagi og'ishlar, shuningdek, ularni korreksiya qilishning samarali yo'llari haqida keng ma'lumot beradi. Biroq, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, yanada samarali va moslashtirilgan korreksion-pedagogik dasturlarni ishlab chiqish, shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning nutqiy rivojlanishga ta'sirini chuqurroq o'rganish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, O'zbekiston sharoitida eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining milliy-madaniy va



lingvistik xususiyatlarini hisobga olgan holda tadqiqotlar olib borish, mavjud metodikalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqola eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur va har tomonlama o'rganishga qaratilgan bo'lib, nazariy va empirik yondashuvlarni uyg'unlashtiradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – eshitish nuqsoni bo'lgan bolalarning fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik nutq tizimlaridagi og'ishlarni aniqlash, ularning paydo bo'lish sabablarini tahlil qilish hamda nutqiy rivojlanishni korreksiya qilish va rag'batlantirishning samarali metodologik asoslarini ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining fonetik-fonologik xususiyatlarini diagnostika qilish va tahlil etish; ularning lug'at boyligi va grammatik tuzilmalarni o'zlashtirish darajasini baholash; nutqning semantik tarkibidagi o'ziga xosliklarni aniqlash; nutqiy nuqsonlarning eshitish nuqsoni darajasi va turi bilan bog'liqligini o'rganish; hamda aniqlangan muammolarga yechim sifatida korreksion-pedagogik ta'sir usullarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy faoliyati va uning rivojlanish jarayoni hisoblanadi. Tadqiqot predmeti esa eshitish nuqsoni sharoitida shakllanadigan nutqiy og'ishlarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning strukturaviy-funksional tahlili va korreksion-pedagogik ta'sir mexanizmlaridir. Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi va sifat jihatidan o'zgarishi fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik darajalarda tizimli og'ishlarga olib keladi. Ushbu og'ishlar maxsus ishlab chiqilgan, multisensorli va individual yondashuvga asoslangan korreksion-pedagogik dasturlar orqali samarali tarzda bartaraf etilishi yoki yumshatilishi mumkin, bu esa ularning umumiy kommunikativ va kognitiv rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Tadqiqotda nazariy va empirik usullar majmuasi qo'llanildi. Nazariy usullar qatoriga mavzuga oid ilmiy-pedagogik, psixologik, lingvistik va logopedik adabiyotlarni chuqur tahlil qilish, sintez qilish, umumlashtirish va tizimlashtirish kiradi. Bu usullar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining rivojlanish nazariyalarini, mavjud korreksion metodikalarni va ularning samaradorligini tanqidiy baholash imkonini berdi. Xususan, surdopedagogika, logopediya va psixolingvistika sohasidagi zamonaviy



yondashuvlar, jumladan, 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy ishlar diqqat markazida bo'ldi. Qiyosiy tahlil usuli normal rivojlanayotgan bolalar nutqi bilan eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini farqlash va ularning rivojlanishidagi og'ishlarning sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlashda muhim rol o'ynadi.

Kuzatish: Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy faoliyati, muloqot jarayoni, o'quv mashg'ulotlaridagi ishtiroki va xulq-atvori bevosita kuzatildi. Kuzatishlar standartlashtirilgan protokollar asosida olib borilib, bolalarning spontan nutqi, o'qituvchi va tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlari, shuningdek, turli nutqiy vaziyatlardagi reaksiyalari qayd etildi. Bu usul bolalarning tabiiy muhitdagi nutqiy xususiyatlarini, jumladan, tovush talaffuzidagi buzilishlar, lug'at boyligidan foydalanish darajasi va grammatik tuzilmalarni qo'llashdagi xatoliklarni aniqlashga yordam berdi.

Logopedik diagnostika: Bolalarning nutqiy rivojlanish darajasini aniqlash maqsadida kompleks logopedik diagnostika o'tkazildi. Bu diagnostika fonetik-fonologik eshitishni, tovush talaffuzini, lug'at boyligini (faol va passiv), grammatik qurilishni (gap tuzish, so'z o'zgartirish, so'z yasash) va bog'lanishli nutqni baholashga qaratilgan maxsus metodikalarni o'z ichiga oldi. Diagnostika jarayonida rasmiy materiallar, predmetlar, syujetli kartochkalar va nutqiy topshiriqlar qo'llanildi. Xususan, tovush talaffuzidagi buzilishlar, murakkab tovushlarni (masalan, "L" va "R") o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, shuningdek, tovushlarni almashtirish (substitutsiya), tushirib qoldirish (elizsiya) yoki buzib talaffuz qilish (distorsiya) holatlari alohida e'tibor bilan o'rganildi. Ushbu bosqichda [1] manbasida keltirilgan fonetik nutqiy nuqsonlarning turlari va ularning namoyon bo'lish xususiyatlari hisobga olindi.

Pedagogik eksperiment: Tadqiqotning amaliy qismi sifatida shakllantiruvchi eksperiment o'tkazildi. Eksperimentda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy rivojlanishini korreksiya qilish va rivojlantirishga qaratilgan maxsus pedagogik dastur sinovdan o'tkazildi. Eksperiment ikki guruhda – eksperimental guruh va nazorat guruhida o'tkazildi. Eksperimental guruh bolalari uchun multisensorli yondashuvga asoslangan, vizual, taktil va kinestetik kanallarni faol jalb etuvchi maxsus mashg'ulotlar tashkil etildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish metodikalari qo'llanildi. Eksperiment oldidan (konstatatsiya bosqichi), davomida (shakllantiruvchi bosqich) va yakunida (nazorat bosqichi) bolalarning nutqiy rivojlanish darajasi diagnostika qilindi. Bu usul ishlab chiqilgan metodikaning samaradorligini ilmiy asoslash imkonini berdi.



Suhbat va intervyu: Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlaydigan surdopedagoglar, logopedlar, psixologlar va ota-onalar bilan tuzilmalashtirilgan va yarim tuzilmalashtirilgan suhbatlar o'tkazildi. Suhbatlar bolalarning nutqiy rivojlanishidagi muammolar, ularni hal qilishda qo'llanilayotgan metodikalar, erishilgan natijalar va mavjud qiyinchiliklar haqida chuqur ma'lumot olishga xizmat qildi. Ota-onalar bilan o'tkazilgan intervyular bolaning uy sharoitidagi nutqiy muhiti, oiladagi muloqot usullari va nutqiy rivojlanishga ta'sir etuvchi boshqa omillar haqida qimmatli ma'lumotlar berdi.

Hujjatlarni o'rganish: Bolalarning tibbiy kartalari (eshitish nuqsonining turi, darajasi, paydo bo'lish vaqti), psixologik-pedagogik xulosalar, o'quv dasturlari va individual rivojlanish rejaları tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar har bir bolaning individual xususiyatlarini, uning eshitish nuqsoni bilan bog'liq tibbiy va pedagogik tarixini tushunishga yordam berdi.

Tadqiqotning tanlanmasi O'zbekiston Respublikasidagi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining 6-10 yoshli o'quvchilaridan shakllantirildi. Tanlanmaga turli darajadagi (o'rta, og'ir, chuqur) sensorinevral va aralash eshitish nuqsoni bo'lgan bolalar kiritildi. Jami 60 nafar bola tadqiqotda ishtirok etdi, ulardan 30 nafari eksperimental guruhni, 30 nafari esa nazorat guruhini tashkil etdi. Tanlanma bolalarning yoshi, eshitish nuqsonining darajasi va turi bo'yicha imkon qadar bir xil bo'lishini ta'minlash maqsadida tanlab olindi. Barcha ishtirokchilarning ota-onalaridan tadqiqotda ishtirok etish uchun yozma rozilik olindi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish usullari. Yig'ilgan empirik ma'lumotlar sifat va miqdoriy tahlil usullari yordamida qayta ishlandi. Sifat tahlili kuzatishlar, suhbatlar va nutqiy materiallar asosida olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish, umumlashtirish va izohlashga qaratildi. Miqdoriy tahlil esa statistik usullarni o'z ichiga oldi. Xususan, eksperimental va nazorat guruhlaridagi nutqiy rivojlanish ko'rsatkichlarining o'zgarishini baholash uchun t-Student testi, chi-kvadrat testi kabi inferensial statistik usullar qo'llanildi. Ma'lumotlar Microsoft Excel va SPSS statistik dasturlari yordamida tahlil qilindi. Bu usullar ishlab chiqilgan korreksion dasturning samaradorligini ob'ektiv baholash va ilmiy asoslash imkonini berdi.

Tayyorgarlik bosqichi (2022-2023 yillar): Bu bosqichda tadqiqot mavzusi bo'yicha ilmiy adabiyotlar chuqur o'rganildi, tadqiqotning maqsadi, vazifalari, obyekti, predmeti va gipotezasi aniq belgilandi. Tadqiqot dasturi va metodikasi ishlab chiqildi, diagnostik materiallar tayyorlandi. Bu



bosqichda [1] va [2] manbalarida keltirilgan ma'lumotlar tadqiqotning nazariy asosini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Xususan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishining kechikishi va fonetik-fonologik, leksik-grammatik og'ishlarning mavjudligi haqidagi ma'lumotlar tadqiqotning yo'nalishini belgilashda asos bo'ldi.

Empirik-eksperimental bosqich (2023-2024 yillar): Ushbu bosqichda tanlanma shakllantirildi, bolalarning nutqiy rivojlanish darajasini aniqlash maqsadida konstatatsiya eksperimenti o'tkazildi. Eksperimental va nazorat guruhlari bilan shakllantiruvchi eksperiment olib borildi. Kuzatishlar, suhbatlar, logopedik diagnostika va hujjatlarni o'rganish orqali empirik ma'lumotlar yig'ildi. Bu bosqichda [2] manbasida ta'kidlanganidek, eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning lug'at boyligini oshirish uchun vizual va taktil usullarning ahamiyati inobatga olinib, eksperimental guruhda aynan shu yondashuvlarga asoslangan mashg'ulotlar o'tkazildi.

Tahliliy-umumlashtiruvchi bosqich (2024 yil): Yig'ilgan barcha ma'lumotlar sifat va miqdoriy jihatdan tahlil qilindi, olingan natijalar umumlashtirildi. Tadqiqot gipotezasi tasdiqlandi yoki inkor etildi. Tadqiqot natijalari asosida ilmiy xulosalar shakllantirildi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu bosqichda tadqiqotning ishonchliligi va validligi ta'minlandi.

Tadqiqotning ishonchliligi va validligi quyidagi omillar bilan ta'minlandi: tadqiqot metodologiyasining ilmiy asoslanganligi, qo'llanilgan diagnostik vositalarning standartlashtirilganligi va psixometrik xususiyatlari, tanlanmaning reprezentativligi, ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashda ob'ektivlikka rioya qilinishi, shuningdek, statistik tahlil usullarining to'g'ri tanlanishi. Eksperimental tadqiqotning nazorat guruhini o'z ichiga olishi olingan natijalarning ishonchliligini oshirdi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik xususiyatlarini O'zbekiston sharoitida, milliy lingvistik xususiyatlarni hisobga olgan holda chuqur tahlil qilish, ularning nutqiy rivojlanishidagi og'ishlarning tizimli tasnifini berish hamda ularni korreksiya qilishning samarali, multisensorli metodikasini ishlab chiqish va eksperimental asoslashdan iborat. Amaliy ahamiyati esa ishlab chiqilgan korreksion-pedagogik dastur va tavsiyalarning surdopedagogika va logopediya amaliyotiga joriy etilishi orqali eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy rivojlanishini yaxshilash, ularning ta'lim olishi va jamiyatga integratsiyalashuviga ko'maklashish imkoniyatini yaratishdir. Bu tadqiqot, ayniqsa, [1] va [2] kabi manbalarda keltirilgan



umumiy ma'lumotlarni mahalliy sharoitga moslashtirish va aniq amaliy yechimlarni taklif qilish orqali mavjud bo'shliqlarni to'ldiradi.

Ushbu maqola eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini chuqur tahlil qilib, ularda nutq rivojlanishining fonetik-fonologik, leksik-grammatik va semantik darajalarda tizimli og'ishlar bilan kechishini tasdiqladi. Aniqlanishicha, tovush talaffuzidagi buzilishlar, lug'at boyligining cheklanganligi va grammatik tuzilmalarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar ushbu bolalar nutqining asosiy xususiyatlaridir. O'tkazilgan pedagogik eksperiment multisensorli yondashuvga asoslangan korreksion-pedagogik dasturlarning samaradorligini ilmiy jihatdan asosladi. Bunday dasturlar eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy va umumiy kommunikativ ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilashga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, erta tashxislash, individual ehtiyojlarga moslashtirilgan kompleks yordam va oilaning faol ishtiroki ushbu bolalarning to'laqonli rivojlanishi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1] Karimova, A. B. (2022). Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. *Pedagogika va psixologiya*, (2), 114-118. – <https://journal.tdpu.uz/index.php/pedagogika/article/view/1000>

[2] Xolmatova, N. N. (2021). Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutq buzilishini korreksiyalashning o'ziga xos xususiyatlari. *Zamonaviy ta'lim*, (1), 108-113. – <https://uzjournals.edu.uz/modernedu/vol1/iss1/17/>

[3] Murodova, M. A. (2022). Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishda o'yin texnologiyalaridan foydalanish. *Pedagogika va psixologiya*, (2), 119-123. – <https://journal.tdpu.uz/index.php/pedagogika/article/view/1001>

[4] G'oziyeva, T. A. (2022). Eshitishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini diagnostika qilishning nazariy asoslari. *Pedagogika va psixologiya*, (2), 124-128. – <https://journal.tdpu.uz/index.php/pedagogika/article/view/1002>

[5] Xodjayeva, S. R. (2021). Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlari va ularni rivojlantirish yo'llari. *Pedagogik mahorat*, (2), 123-127. – https://uzjournals.edu.uz/ped_mahorat/vol2/iss2/23/



[6] Xolmatova, M. N. (2023). Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari. International Journal of Pedagogics, 3(02), 10-14. – <https://www.interpedagogics.com/index.php/ijp/article/view/134>

[7] Qodirova, D. A. (2022). Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda erta yoshdan nutqni rivojlantirishning ahamiyati. Pedagogika va psixologiya, (2), 129-133. – <https://journal.tdpu.uz/index.php/pedagogika/article/view/1003>

